

Amir Kapetanović

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Ulica Republike Austrije 16, HR-10000 Zagreb
akapetan@ihjj.hr

HRVATSKA SREDNJOVJEKOVNA LATINICA

1. Protječe 170. godina (1835–2005) od Gajeve reforme hrvatske latinice, i to iz drugoga pokušaja (članak *Pravopis* u "Danici"). U ovoj obljetničkoj godini treba, stoga, govoriti o povijesti latinice u Hrvata. Većina paleografa razvoj latinice promatra u tri glavna razdoblja: 1) *rimsko* od VI./V. st. pr. Kr.; 2) *srednjovjekovno* od VII./VIII. stoljeća; 3) *moderno* od XV. stoljeća.¹ Povijest primjene latiničkoga pisma i grafije u hrvatskim okvirima, s obzirom na latiničke tekstove pisane hrvatskim jezikom, možemo podijeliti na dva glavna razdoblja: 1) *srednjovjekovno*; 2) *novovjekovno*, a latinicu drugoga razdoblja možemo nadalje razdijeliti na: 1) *dopreporodnu* (nenormiranu) latinicu; 2) *poslije-preporodnu* (normiranu) latinicu. Prvi hrvatski tekstovi pisani latinicom javljaju se kasno (u drugoj polovici XIV. stoljeća), ne samo u europskom nego i u hrvatskom okviru – od svih do sada poznatih hrvatskih pisanih spomenika latinički rukopisi su najmlađi (glagoljički od XI, a ćirilički s konca XII. i početka XIII. stoljeća). Unatoč tomu, latinica je uspjela brzo potisnuti i jedno i drugo slavensko pismo, pa su već od XVI. stoljeća glagoljica i ćirilica rubna hrvatska pisma.

2. Dosad je bilo malo pokušaja da se sintetski prikaže povijest hrvatske latinice. Među rijetkim takvim priložima možemo istaknuti Maretićev, Dielsov i Moguš-Vončinin pregled.² U *Istoriji hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima* T. Maretić iznosi obilnu građu iz latiničkih tekstova 95 pisaca od Bernardinova *Lekcionara* (1495) do Jajićeva prijevoda Kempenčeva *Naslidovanja* (1833). Knjiga je dvodijelna: u prvom dijelu građa se iznosi prema kronološkom slijedu pisaca (iz svakoga se izabranoga predložka ekscerptiraju grafija, gemina-

¹ Usp. Novak, V. (1980), *Latinska paleografija*, drugo izdanje, Naučna knjiga, Beograd, str. 76–82.

² Maretić, T. (1889), *Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima*, Djela JAZU, knjiga IX, JAZU, Zagreb; Diels, P. (1951), *Aus der Geschichte der lateinischen Schrift bei den Südslaven*, Sitzungsberichte der Bayerische Akademie der Wissenschaften (Philosophisch-historische Klasse), knj. 10, Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, München; Moguš, M. i Vončina, J. (1969), "Latinica u Hrvata", *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, knj. 11, Zagreb, str. 61–81.

te, akcenti i konsonantske kombinacije), a u drugom je dijelu kriterij raspoređa abecedni popis u istoj građi potvrđenih grafema i konsonantskih kombinacija. U predgovoru Maretić izlaže metodologiju istraživanja i koncepciju knjige te opravdava svoje postupke vjerojatno naslućujući moguće prigovore, na primjer, zašto je dostatna građa iz 95 pisaca, zašto su izostale važne knjige iz povijesti hrvatske latinice, kao što su Budinićeva *Summa*, Lucićeva *Skladanja*, Džamanjićev *Nauk za dobro pisati*, te zašto je izostao i osvrt na ostale reformatorske pokušaje. Ispuštanje Džamanjićeva reformatorskoga teksta iz svojega pregleda pokušao je opravdati riječima Ignjata Đurđevića (iz predgovora *Uzdasi-ma Mandalijene pokornice*) kako se Džamanjiću i njegovoj reformi dogodilo isto što i Platonu "u uredbah i zakonijeh od negova skupnovladaña ali republike, koji su bili od ñecijeh hvaljeni, od ñecijeh pohuļeni, a od nikoga nasljedovani"³. Maretić je pritom zaboravio reći da Ignjat Đurđević u *Uzdasima Mandalijene pokornice* uglavnom nasljeduje Džamanjićevu grafiju. Kasniji istraživači hrvatske latiničke baštine upozoravali su na propuste u Maretićevoj prikazu i tumačenju grafija pojedinih pisaca, a odbačena je Maretićeva teza kako su dalmatinski štokavski i čakavski pisci "imali dosta prilike, da po glagolici ude-se latinska slova za hrvatski jezik, ali su oni radili, kao da glagolice nije nigda na svijetu bilo"⁴. Dodao je tomu: "Da je s kojom srećom udarena za temelj ćirilica ili glagolica i prema tijem pismima da je latinsko pismo prerađeno, bio bi hrvatski pravopis u staro doba mnogo jednostavniji i bolji"⁵. Toj su se Maretićevoj tezi 1969. suprotstavili M. Moguš i J. Vončina prilogom *Latinica u Hrvata*⁶ i upozorili na međusobna prožimanja triju hrvatskih pisama. Navedeni istraživači upozorili su i na druge Maretićeve jednostranosti: kako treba biti oprezan u ocjenjivanju grafije naših starih pisaca (nedosljednost, funkcionalnost), kako višeslovni grafemi u starih pisaca mogu biti dobro rješenje. Osim toga, u rečenom prilogu prvi put su istaknute važne značajke višestoljetne primjene latinice u Hrvata i važniji reformni pokušaji do Gajeve reforme. Između Maretićeva i Moguš-Vončinina pregleda objavljen je rad P. Dielsa (1951) *Aus der Geschichte der lateinischen Schrift bei den Südslaven*. Naslovom svojega priloga on je istakao da piše o povijesti latinice u južnoslavenskih naroda, ali riječ je uglavnom o opisu novovjekovne latiničke prakse u Hrvata, za što mu je dobro poslužila Maretićeva građa. Načelno se svim istaknutim pregledima može prigovo-

³ Maretić, T. (1889), isto, str. XII.

⁴ Maretić, T. (1889), isto.

⁵ Maretić, T. (1889), isto.

⁶ Moguš, M. i Vončina, J. (1969), "Latinica u Hrvata", *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, knj. 11, Zagreb, str. 61–81.

riti da su veoma malo ili nimalo pozornosti posvetili srednjovjekovnoj hrvatskoj latinici. U posljednjih nekoliko desetljeća sustavno srednjovjekovnu latinicu proučava D. Malić i objavljuje niz filoloških monografskih prikaza o latiničkim spomenicima. Nedavno je (2004) objavljen korpus latiničkih spomenika (do sredine XV. stoljeća) s opširnim predgovorom u 43. knjizi Starih pisaca hrvatskih pod naslovom *Najstariji latinički spomenici do sredine 15. stoljeća* (2004).⁷ Ta je knjiga novost za ediciju u kojoj je objavljena jer se prvi put u njezinu okrilju pojavljuju tekstovi srednjega vijeka, tekstovi stariji od svih dosadašnjih u njoj predstavljenih, počevši od prve knjige edicije iz 1869, u kojoj su objavljena hrvatska književna djela M. Marulića.

3. Hrvati u VII. stoljeću nisu zaposjedali prazan, posve neciviliziran krajolik. Putokazi u južnji europski predio mogla su biti krupna slova rasuta po nadgrobni stelama vojnika i drugim obilježjima. Kamena su slova, ne samo latinička nego i grčka, došljacima pretkazivala nove susrete. Prodirući prema kristijaniziranom jugu, Slaveni nisu mogli paležom i pljačkom uništiti sva zatečena kulturna dobra. Salona je bila osvojena, ali osvajači, s vatrom ili batom u jednoj i s rovašem u drugoj ruci, nisu mogli svladati baš sve dalmatinske gradove. Slaveni Hrvati koji su naselili osvojene krajeve postupno su se prilagođavali civiliziranom prostoru, a jedna od prilagodbi na koju su bili prisiljeni bila je pisana komunikacija. Da je tako doista i bilo, svjedoči traktat Črnorisca Hrabra *O pismenima* (konac IX. st., najstariji sačuvani prijepis iz XIV. st.), u kojem piše da su se poslije pokrštenja Slaveni trudili pisati latinskim i grčkim pismenima bez sustava⁸ i pritom su imali teškoća jer grčko (i latinsko) pismo nema grafijskih znakova za posebne slavenske glasove.

Nema materijalnih dokaza koji bi potvrdili da su Hrvati u predćirilometodskom razdoblju pisali hrvatskim jezikom, ali "(...) morala je u toku VIII–IX. stoljeća postojati jedna mala hrvatska književnost" i "ne treba isključiti mogućnost kontinuiteta od predćirilometodske latiničke pismenosti do pismenosti kasnog srednjeg vijeka, premda nam spomenici hrvatske latiničke pismeno-

⁷ *Najstariji hrvatski latinički spomenici (do sredine 15. stoljeća)* (2004), priredila Dragica Malić, uvodne rasprave napisale Dragica Malić i Dunja Fališevac, Stari pisci hrvatski, knj. 43, HAZU, Zagreb. Na 99 stranica predgovora D. Malić opisuje latiničke tekstove i iznosi povijest njihova istraživanja. Polovicu uvodne studije posvetila je slovo-pisu, pravopisu i jeziku najstarijih latiničkih tekstova. Ti su tekstovi u spomenutoj knjizi objavljeni u novim ili obnovljenim transkripcijama. Drugi predgovor u toj knjizi, iz književnopovijesne perspektive, napisala je D. Fališevac.

⁸ "Pokrstivši se, trudahu se slavensku riječ zapisivati latinskim i grčkim pismenima, bez sustava". Usp. Črnorizac Hrabar (1992), "O pismenima", u: *Žitja Konstantina Ćirila i Metodija i druga vrela*, preveo i protumačio Josip Bratulić, II. izdanje, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, str. 161.

sti nisu potvrđeni prije XIV. stoljeća (...)”⁹. Navedena pretpostavka čini se razboritom jer se pokušaji primjene latinice na hrvatski jezik mogu naći i prije prvih pisanih spomenika, a to su latinski zapisi hrvatskih imena i titula na rubovima kamenih arhitrava, krstionica, ambona ili u latinskim ispravama nastalim za vrijeme hrvatskih narodnih vladara. I stranci i Slaveni mučili su se pri zapisivanju slavenskih titula i imena što su sadržala specifične slavenske glasove, za koje latiničko pismo nije imalo posebne znakove. Primjerice, na krstionici kneza Višeslava s početka IX. stoljeća nalazimo oblik njegova imena zapisan ovako: VUISSASCLAVO, na dvjema kamenim pločama na Kapitolu kod Knina iz druge polovine X. stoljeća možemo uočiti ime Držislav u zapisu DIRZISCLV, a u XI. stoljeću zapisano je ime i titula na nadvratniku Crkve sv. Križa u Ninu: GODEŹAI IVPPAN. Premda su paleografi razriješili podrijetlo grafema što u imenu župana i graditelja predromaničke Crkve sv. Križa označuje fonem /č/ (beneventansko z), ostaje dojam da je uzimanjem toga znaka što podsjeća na kasnija dijakritička rješenja (npr. Budinićev grafem za /ž/) zapisivač pokušao nadomjestiti manjkavost latinice u zapisivanju specifičnih slavenskih fonema. I nije to jedina potvrda upotrebe toga grafijskoga znaka. Naime, iz istoga razdoblja (XI–XII. st.) potječu potvrde njegove primjene u različitim tekstovima za /c/, /č/, /z/ (osim /ž/).¹⁰

Tragovima hrvatskoga jezika pisanoga latinicom prije prvih hrvatskih latiničkih spomenika možemo smatrati *glose*, riječi kojima se tumače nepoznate riječi u (inojezičnim) tekstovima, između redaka ili na margini, a najstarije su i najpoznatije latiničke glose pisane hrvatskim jezikom u *Radonovoj Bibliji*. Ri-

⁹ Štefanić, V. (1969), “Hrvatska pismenost i književnost srednjeg vijeka”, *Hrvatska književnost srednjega vijeka, Od XII. do XVI. stoljeća*, priredio Vjekoslav Štefanić i suradnici: Biserka Grabar, Anica Nazor, Marija Pantelić, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 1, Zora – Matica hrvatska, Zagreb, str. 5. B. Zelić-Bučan u prilogu “Narodni jezik u bogoslužju i glagoljica u Hrvata do kraja XI. stoljeća” (*Jezik i pisma Hrvata*, Split, 1997, str. 85–110, v. str. 110, bilj. 71) tvrdi da je Štefanićeva teza “nedavnim arheološkim otkrićem” potvrđena jer je u Rožatu kod Dubrovnika otkriven “jedan natpis hrvatskim jezikom a latiničkim pismom” iz razdoblja o kojem Štefanić piše. Ta tvrdnja ostaje nejasna širem krugu zainteresiranih stručnjaka jer izlaganje J. Stošića (autorica piše K. Stošića) na znanstvenom skupu u Splitu, na koje se B. Zelić-Bučan poziva, nije objavljeno u zborniku izlaganja: *Počeci hrvatskog kršćanskog i društvenog života do VII. do kraja IX. stoljeća: radovi drugog međunarodnog simpozija o hrvatskoj crkvenoj i društvenoj povijesti (Split, 30. rujna – 5. listopada 1985)*, Međunarodni simpozij o hrvatskoj crkvenoj i društvenoj povijesti, priredio Drago Šimundža, Crkva u svijetu, Split, 1990.

¹⁰ Za paleografsku identifikaciju beneventanskoga z v. Karaman, Lj. (1931), *Natpis dja-kona Dobra iz vremena narodne hrvatske dinastije*, Split. O *Natpisu župana Godečaja v. Jakić Cestarić, V.* (1969), “Ime župana na nadvratniku crkve sv. Križa u Ninu”, *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, sv. 16–17, Zadar, str. 357–374. V. i pregled u Hercigonja, E. (1994), *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*, Mala knjižnica Matice hrvatske, Matica hrvatska, Zagreb, str. 17–27.

ječ je o latinskom kodeksu s kraja VIII. ili početka IX. stoljeća (potječe iz južne Francuske), u kojem su ponad latinskih riječi ili na marginama u evanđeljima po Mateju i po Marku (237v–247v) ispisane latiničke glose početkom XII. stoljeća na hrvatskom jeziku. Osim crkvenoslavenskih (npr. *čto*) i nekoliko čeških jezičnih značajki (usp. *rozlučaj*) te glose pokazuju i sjevernojužnoslavenske, vjerojatno kajkavske jezične značajke (npr. *počivališće*). Pretpostavlja se da ih je pisao nepoznati Čeh (nagađalo se da ih je pisao prvi zagrebački biskup Duh, češkoga podrijetla).¹¹

Hrvatska srednjovjekovna kultura bila je višepisamska, pa su se od nastarijih hrvatskih pisanih spomenika različita pisma međusobno miješala, napose glagoljica i ćirilica, i zamjenjivala svoje nazive.¹² Trebalo bi pretpostaviti da su se pri takvu miješanju kadšto mogle imati u vidu podudarnosti slavenskih pisama s latinicom. Primjerice, na *Baščanskoj ploči* potvrđeno je osim glagoljičkih nekoliko neglagoljičkih grafema: I, M, N, O, T. Oni se mogu ocijeniti i kao latinički i kao ćirilički. Prožimanje hrvatske tropismenosti može se oprijmeriti i nalazima iz kontinentalne benediktinske opatijske sv. Mihovila u Rudini (u blizini sela Čečavca nedaleko od Požege), iz kompleksa koji je značajan za ovaj europski predio i poznat po figuralnoj plastici iz opatijske romaničke Crkve sv. Mihovila, to jest po 16 živopisnih kamenih ljudskih glava. Iz te opatijske potječe jedan glagoljički ulomak (nađen na komadu opeke) koji osim početnoga križa sadrži četiri glagoljička slova, što se tumači kao godina prema brojevnoj vrijednosti *čriz* = 1129¹³, dakle, bio bi to ne samo najstariji zapis u Rudini i u Međurječju nego i jedan od najstarijih hrvatskih glagoljskih tekstova.

¹¹ O tome: Jagić, V. (1904), "Kirchenslavisch-böhmische Glossen saec. XI–XII.", *Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* (Philosophisch-historische Klasse), sv. 50, Wien; Hamm, J. (1952), "Glose u Radonovoj Bibliji", *Slovo*, br. 1, Zagreb, str. 19–33; Putanec, V. (1993), "Početak hrvatske pismenosti – Pitanje vremena postanka hrvatskoga latiničkog lekcionara i hrvatske glose iz XI.–XII. stoljeća u latinskoj Radonovoj Bibliji", *Forum*, god. XXII, br. 7–9, Zagreb, str. 653–662; Malić, D. (2004), "Uvodna razmatranja", *Najstariji hrvatski latinički spomenici (do sredine 15. stoljeća)*, priredila Dragica Malić, uvodne rasprave napisale Dragica Malić i Dunja Fališevac, Stari pisci hrvatski, knj. 43, HAZU, Zagreb, str. XXVIII–XXXVI. Za hrvatska imena i titule u starim hrvatskim latinskim ispravama v. *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije / Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, [dvije knjige:] 1904. (sabrao i uredio T. Smičiklas) i 1967. (sabrao T. Smičiklas, uredio S. Gunjača), JAZU, Zagreb.

¹² Usp. npr. Nazor, A. (1987), "Ćirilica i glagoljaši", *Brački zbornik*, br. 15: *Obljetnica Povaljske listine i praga 1184–1984*, ur. I. Marinković, Supetar, str. 78–83; Nazor, A. (2000) "Prožimanje glagoljice i ćirilice na hrvatskom prostoru", *Hrvatska i Europa, Kultura, znanost i umjetnost*, sv. II: *Srednji vijek i renesansa (XIII–XVI. stoljeće)*, HAZU – Školska knjiga, Zagreb, str. 288–297.

¹³ Putanec, V. (1977), "Prva pojava natpisa glagoljice iz 11.–12. stoljeća na području sjeverne Hrvatske" *Vjesnik Muzeja požeške kotline*, br. 1, Slavonska Požega, str. 69–73.

Osim glagoljskoga u istoj su opatiji pronađena tri ulomka mlađega ćiriličkoga teksta iz XV. stoljeća te jedan hrvatski pisan latinicom na klesancu iz doba romanike: + *BRAT IAN* +. Dvama križevima omeđen tekst s dvije riječi predstavlja, ako prihvatimo prijelaz XII. u XIII. stoljeće kao točnu dataciju, prvi latinicom pisani tekst na hrvatskom jeziku.¹⁴ Teško je reći kako je taj redovnik Jan, po imenu vjerojatno zapadnoslavenskoga podrijetla, dospio u naše krajeve, možda je mlad došao i zadržao se u rudinskom samostanu do kraja života, što je i bio jedan od redovničkih zavjeta benediktinaca (*stabilitas loci*, tj. *stabilnost mjesta*): čitav život provesti samo u jednom samostanu.¹⁵ Benediktinci su radili veoma marljivo na pismenosti otkad su se pojavili u našim stranama za kneza Trpimira, u drugoj polovini IX. stoljeća (a svoju je zaslugu u tome taj knez dao istaknuti latinskim zapisom u kamenu na Kapitolu kod Knina). Benediktinski su samostani i skriptoriji središta srednjovjekovne (najprije latinske) pismenosti u Hrvata.¹⁶ Iako rudinski natpis ne sadrži oznaku nijednoga karakterističnoga slavenskoga glasa (poput *č*, *ž*, *š*), imenica *brat* s rudinskoga latiničkoga natpisa svjedoči da zapis nije opterećen (kao u to vrijeme i poslije glagoljički i ćirilički spomenici) pisanjem znakova za poluglase, koji su se izjednačili u XI. stoljeću (dakle nema znaka koji bi označivao poluglas ili šva u *bratā*). Istu značajku pokazuju i hrvatski latinički tekstovi što se javljaju od druge polovine XIV. stoljeća.

Navedenim tragovima kontinuiteta srednjovjekovne latiničke pismenosti u Hrvata prije prvih većih latiničkih spomenika može se pridodati i činjenica da prepisivačke pogreške u najstarijim sačuvanim hrvatskim tekstovima pisanim latinicom otkrivaju da su ti tekstovi imali starije latiničke predloške, dakle starije od sredine XIV. stoljeća.¹⁷

4. U vrijeme kad se javljaju prvi veći hrvatski latinički tekstovi, Europom je vladala gotička latinica (*gotica*), pa je razumljivo da su se u XIV. i XV. stolje-

¹⁴ O arheološkom lokalitetu s fotografijama v. monografiju *Rudina, benediktinska opatija sv. Mihovila*, Bolta d.o.o. – Gradski muzej Požega, Požega, 1997, osobito *Uvod* T. Vitenberga, str. 11–15, i tekst D. Sokač-Štimac *Arheološka istraživanja na Rudini*, str. 17–22. Među objavljenim slikama nalazi se slika latiničkoga teksta (str. 109). Monografija sadrži i podatke o izgubljenom turskom te nekoliko latinskih natpisa. O benediktinskom Samostanu sv. Mihovila iz umjetničke i povijesne perspektive v. još napise: Horvat, A. (1962), "Rudine u požeškoj kotlini – ključni problem romanike u Slavoniji", *Peristil*, knj. 5, Zagreb, str. 11–28; Andrić, S. (1998), "Benediktinski Samostan sv. Mihovila arkanđela na Rudini", *Zlatna dolina*, vol. 4, br. 1, Požega, str. 31–57. V. i Katičić, R. (1998), *Litterarum studia, Književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovlja*, Biblioteka Theoria, Matica hrvatska, Zagreb, str. 656.

¹⁵ O tome Vitenberg na str. 14 u spomenutoj monografiji.

¹⁶ U novijoj literaturi o toj ulozi benediktinaca, v. Katičić, R. (1998), isto, str. 323 i dalje.

¹⁷ Malić (2004), isto, str. VI.

ću hrvatski tekstovi pisali i tiskali goticom.¹⁸ Veći latinički rukopisi javljaju se najprije u dalmatinskom, zadarsko-šibenskom području. Najstariji među njima je *Red i zakon od primljen'ja na dil dobroga činjen'ja sestara naših reda svetoga oca našega Dominika* i neposredno se datira (prema dosta nečitkom zapisu na kraju teksta) 1345. godinom. Otkrio ga je V. Premuda 1916. u knjižnici glagoljaškoga samostana u Glavotoku na Krku. Čini ga popis pravila i propisa namijenjenih dominikankama u zadarskom samostanu. *Red i zakon* je pragmatičan, prozni tekst koji u prvom dijelu objašnjava na koji se način primaju sestre u dominikanski red, a u drugom dijelu toga kratkoga teksta (62 retka) navode se riječi koje treba izgovarati u obredu primanja, pa se taj drugi dio stilski doimlje uzvišenije, ukrašenije, svečanije.

Iz druge polovine XIV. stoljeća potječu hrvatski latinički zapisi koji se pripisuju fra Pavlu Šibenčaninu, samostanskom redovniku i opatu šibenskoga Franjevačkoga samostana konventualaca. Riječ je o pjesmi nazvanoj *Šibenska molitva* (kodeks br. 11)¹⁹ i Gospinu plaču, hrvatskoj pasionskoj pjesmi *Cantilena pro sabatho* iz budimpeštanskoga latinskoga kodeksa²⁰ te nezavršenom hrvatskom teološkom tumaču *Božjih zapovijedi* (u kodeksu br. 57)²¹. Osim zapisa u navedenim kodeksima šibenskoga Samostana sv. Frane pronađena su još dva zapisa s kraja XIV. i početka XV. stoljeća: *Molitva svetoj Margariti* (kodeks br. 8) i *Sudac hoće gnjivan priti* (kodeks br. 20).²² Važno su svjedočanstvo s kraja XIV. stoljeća latinički zapisi Jurja iz Slavonije, uglednika poznatoga u europskim okvirima (u. 1416, akvilejski svećenik, student i profesor pariške Sorbonne, kanonik penitencijar u Toursu): osim nehrvatskih i nelatiničkih zapisa Jurja i njegovih učenika u kodeksu br. 95. Gradske knjižnice u Toursu (75v–77v) uočiti ćemo latiničku transkripciju glagoljskih zapisa (glagoljski abecedarij i četiri molitve).²³

¹⁸ Prije gotice Europom je najproširenije latiničko pismo bila *karolina* (do 13. stoljeća), a poslije gotice *humanistika* (od 15. stoljeća).

¹⁹ Malić, D. (1973), "Šibenska molitva (Filološka monografija)", *Rasprave Instituta za jezik*, knj. 2, Zagreb, str. 81–190; Vončina, J. (1975), "Zagonetka 'Šibenske molitve'", *Croatica*, br. 6, Zagreb, str. 7–38; Malić, D. (2004), isto, str. VII–VIII.

²⁰ Taj je tekst otkrio i prvi javnosti predstavio L. Hadrovics, v. Hadrovics, L. (1984), "Cantilena pro sabatho (Starohrvatska pasionska pjesma iz 14. stoljeća)", *Filologija*, knj. 12, Zagreb, str. 7–25.

²¹ Malić, D. (1999), "Nepoznati starohrvatski latinički rukopisi šibenskog Samostana sv. Frane", *Filologija*, knj. 33, Zagreb, str. 93–168.

²² Malić, D. (1999), isto; Malić, D. (2004), isto, str. XIX–XXII.

²³ V. Malić, D. (2002), "Jezik glagoljičke početnice Jurja iz Slavonije", *Na izvorima hrvatskoga jezika*, Hrvatska jezična baština, knj. 2, Matica hrvatska, str. 518–539. (prvotno objavljeno u *Filologiji*, usp. radove u br. 24/25 [1995] i 26 [1996]).

S konca XIV. stoljeća potječu *Korčulanske glose*, pronađene na 7 listova fragmentarno sačuvanoga latinskoga misala (zapisane su ponad teksta *Muke po Mateju*, 149v–156v), i to ukupno 52 hrvatske riječi. S tim je misalom uvezan i odlomak *Korčulanskoga lekcionara*. Naziv *korčulanski* odnosi se na mjesto njegova otkrića (koncem XIX. stoljeća F. Radić u franjevačkom samostanu na Badiji kod Korčule), ali zapravo su zadarskoga podrijetla, što potvrđuju ne samo neka jezična i grafijska obilježja nego i podudarnosti odlomka *Korčulanskoga lekcionara* sa *Zadarskim lekcionarom*.²⁴ Sredinom XV. stoljeća nastale su *Rešetarove glose*, ali hrvatske riječi u fragmentu latiničkoga kodeksa nisu zapisane latinicom ponad teksta koji se tumači, nego na posebnom papiru, kao popis riječi.²⁵

I *Korčulanski* i *Zadarski lekcionar* sačuvani su u rukopisu, a rukopisni su i molitvenici među kojima su najstariji napisani u dubrovačkoj sredini "narodnim jezikom" (štokavskim s crkvenoslavenskim i čakavskim natruhama kao tragovima različitih predložaka iz čakavske matice), vjerojatno iz druge polovine XIV. ili s početka XV. stoljeća: *Vatikanski hrvatski molitvenik* i *Akademijin dubrovački molitvenik*.²⁶ Postoji još jedan latinički rukopisni dubrovački molitvenik s konca XV. stoljeća (nazvan *Drugi vatikanski molitvenik*), a u literaturi se spominje i prvi (latinicom) tiskani hrvatski molitvenik (između 70-ih i 90-ih godina XV. stoljeća) kao vjerojatno najstarija hrvatska latinička inkunabula²⁷. Prva datirana latinička inkunabula tiskana je 12. 03. 1495. i nazivamo je *Bernardinovim lekcionarom* (ili *Lekcionarom Bernardina Splićanina*). Poslije nje su uslijedili i tiskani i rukopisni lekcionari (npr. *Ranjinin lekcionar* iz 1508). Međutim, latinicom nisu bile pisane samo glose, redovnička pravila, srednjovjekovna poezija i molitvenici nego i srednjovjekovna proza, na primjer s konca XV. stoljeća potječe latinički rukopis *Žića svetih otaca*, prijepis sa starijega

²⁴ Rešetar, M. (1898), "Primorski lekcionari XV. vijeka", *Rad JAZU*, knj. 134 i 136, str. 82; Melich, J. (1903), "Misekönyv a XIV. századból", *Magyar könyvszemle*, br. 11, Budimpešta, str. 36–64; Malić, D. (1989); Malić, D. (1994), "Rječnik Odlomka Korčulanskoga lekcionara", *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik*, knj. 20, Zagreb, str. 155–196. Malić, D. (2004), isto, str. XXVIII–XXXIII.

²⁵ Rešetar, M. (1904), "Ein serbokroatisches Wörterverzeichnis aus der Mitte des XV. Jahrhunderts", *Archiv für slavische Philologie*, sv. 26, Berlin, str. 358–366; Malić, D. (2004), isto, str. XXXIII–XXXVI.

²⁶ Prvi od njih izdan u: Fancev, F. (1934), *Vatikanski hrvatski molitvenik i Dubrovački psalter – dva latinicom pisana spomenika hrvatske proze 14 i 15 vijeka*, za štampu priredio i uvodom popratio Frano Fancev, Djela JAZU, knj. 31, JAZU, Zagreb. Drugi je nedavno (1995) otkrila i na njega upozorila D. Malić, v. Malić, D. (1996), "Hrvatski latinički molitvenik u Arhivu HAZU", *Filologija*, knj. 29, Zagreb, str. 63–96. Tekst je objavljen u 43. knjizi edicije Stari pisci hrvatski.

²⁷ Usp. Putanec, V. (1985), "Novi prilozi za povijest hrvatskih inkunabula 15. stoljeća", *Čakavska rič*, br. 1/XIII, Split, str. 3–56.

(latiničkoga) izvornika.²⁸

5. Iz ovoga pregleda razvidan je doprinos D. Malić istraživanju hrvatske latiničke pismenosti jer gotovo da i nema srednjovjekovnoga latiničkoga spomenika o kojem nije pisala i po nekoliko puta. Među njezinim novijim radovima o srednjovjekovnoj pismenosti, osim radova koji osvjetljavaju povezanost latiničke s našom ćiriličko-glagoljičkom pismenošću²⁹, posebno treba izdvojiti članak *Novija zapažanja o srednjovjekovnoj hrvatskoj latinici*, prilog koji sadržava obilje usustavljenih i protumačenih primjera i služi kao dobar vodič kroz zagonetke i tekstološke probleme vezane uz srednjovjekovnu hrvatsku latinicu. Svojim je istraživanjima srednjovjekovne hrvatske latinice dr. D. Malić upotpunila sliku o povijesti hrvatskoga jezika i povijesti njegova zapisivanja na latiničkom pismu.

²⁸ V. monografiju Malić, D. (1997), *Žića svetih otaca, Hrvatska srednjovjekovna proza*, Biblioteka Hrvatska jezična baština, knj. 1, Matica hrvatska – Institut za hrvatski jezik, Zagreb.

²⁹ Malić, D. (2004), "Skrivene veze hrvatske srednjovjekovne glagoljičke, ćiriličke i latiničke grafije", *Glagoljica i hrvatski glagolizam*, zbornik radova s međunarodnoga skupa povodom 100. obljetnice Staroslavenske akademije i 50. obljetnice Staroslavenskoga instituta (Zagreb–Krk, 2.–6. listopada 2002.), uredili Marija-Ana Dürriegl, Milan Mihaljević, Franjo Velčić, Staroslavenski institut – Krčka biskupija, Zagreb – Krk, str. 549–460; Malić, D. (2005), "Tragom latiničke grafije u hrvatskim glagoljičkim i ćiriličkim spomenicima", *Drugi Hercigonjin zbornik*, Zagreb, str. 255–270.

